

ВІД СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЇ ДО НАЦІОНАЛІЗМУ: ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ ДМИТРА ДОНЦОВА

У статті розглядається соціально-політична і наукова діяльність Дмитра Донцова, як ідеолога українського націоналізму, літературного критика, есеїста і публіциста. Зауважується, що він пройшов складний, неоднозначний шлях, який спричинив еволюцію його поглядів від соціал-демократії до ідей націоналізму, запропонував якісно нову концепцію «чинного націоналізму».

Ключові слова: соціал-демократія, націоналізм, національна ідея, національні інтереси, історична нація, радикалізм, політичний традиціоналізм, консерватизм, пацифізм, федералізм, лібералізм.

Актуальність. В українській політичній думці існують певні традиції у царині «української національної ідеї», здійснені спроби моделювання державності. Вельми актуальними для розуміння українського «комплексу бездержавності», пошуку шляхів його подолання є концепції, розроблені самобутніми представниками вітчизняних мислителів першої половини ХХ століття, серед яких своєю неординарністю виділяється Д.Донцов. Досі його бурхливій діяльності даються прямо протилежні оцінки: від некритичної апологетики до однозначного заперечення. І сьогодні, як і в недалекому минулому його творчість і діяльність інтригує, захоплює, залишається до кінця не вивченою, недостатньо осмисленою і зрозумілою. Звідси, досліджуючи історію України ХХ століття особливо проблеми, пов'язані з розумінням розвитку національної ідеї, не можна недооцінювати постаті Д.Донцова, як значущої у плані формування нової парадигми національного політичного мислення, формулювання завдань, пріоритетів та ціннісних орієнтирів, які б визволили українство від вікових ментальних комплексів.

Мета. Охарактеризувати політичні погляди та діяльність Дмитра Донцова у першій чверті ХХ століття та прослідкувати еволюцію його переконань до ідей інтегрального націоналізму. Відповідно до поставленої мети висуваються такі **завдання:** показати характерні, найважливіші моменти еволюції політичних поглядів Д.Донцова; охарактеризувати його діяльність як публіциста й політичного мислителя; дослідити, в доступних нам межах, основні його роботи, коротко висвітлити положення відомих праць цього періоду.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження наукової і політичної спадщини Д.Донцова тривалий час, точніше весь радянський період української історії, було під жорстокою забороною. Але вони проводилися в українській діаспорі. Серед них, особливо слід виділити фундаментальну монографію М.Сосновського [18]. Можна назвати також праці М.Антоновича [1], Я.Гайваса [3], С.Ленкавського [15], В.Мартинця [16] та ін.

З відновленням української незалежності погляди Д.Донцова почали активно вивчатися. З'явилися журнальні статті і монографії, присвячені діяльності публіциста і політичного мислителя. Серед них слід звернути увагу на праці О.Багана [2], М.Горелова [4], Я.Дашкевича [5], Г.Касьянова [11], С.Квіта [12, 13], Б.Кухти [14], А.Почапського [17], О.Шафраньоша [19] та ін.

Окреме місце посідають роботи самого Д.Донцова. Серед них: «Підстави нашої політики» [9], «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» [10], «Єдине, що є на потребу» [6], «Боротьба за молодь» [8], «Невільники доктрини: ставлення народу України до більшовизму» [7] та ін.

Виклад матеріалу. Орієнтовним роком світоглядного перелому Д.Донцова можна вважати, на нашу думку, 1910-й. Хоча тут слід зазначити, що його реферат «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913р.) він починає зі слів: «Я, як соціал-

демократ...» [10, с. 71]. Але не викликає жодних сумнівів те, що цей реферат уже мав повноцінні націоналістичні настанови та ідеї. Взагалі буде вірним відмітити, що даний період (1910 – 1914 рр.) мабуть є найскладнішим у життєдіяльності Д.Донцова, так як це були роки остаточного світоглядного перелому.

Дослідники політичної, публіцистичної та науково-теоретичної спадщини Д.Донцова вказують, що однією з особливостей, яка посприяла еволюції його поглядів від соціал-демократії до націоналізму була зустріч з польським критиком і мислителем Станіславом Бжозовським і українським істориком, політологом, соціологом, теоретиком українського монархізму В'ячеславом Липинським. Варто зауважити, що подальші стосунки Д.Донцова і В.Липинського були важкими, навіть можна сказати ворожими, так як вони різко розійшлися у питанні майбутнього України.

В цей же час Д.Донцов зближається з цілою групою українських інтелектуалів, які стояли на позиціях самостійництва: Л.Юркевичем, А.Жуком, В.Кушніром, В.Степанківським та ін. Проте, Д.Донцов не довго перебував з ними в тісному співробітництві, і головною причиною цього стало – їх розбіжності у гострих питаннях тієї епохи: національні завдання українства, подальший розвиток української державності, стосунки з Росією і Європою тощо.

Дещо пізніше, Д.Донцов завдяки своїм виступам, публіцистичним статтям та есе поступово стає відомою постаттю всеросійського політикуму, на нього звертають увагу, особливо російські діячі, які вже тоді вбачали в ньому людину з великим потенціалом і власною думкою стосовно тогочасних політичних подій і місце України в них. Так, лідер російських кадетів П.Мілюков, виступаючи на засіданні Державної Думи зазначав: «У мене в руках недавно опублікована брошурка, з якою я радив би вам уважно познайомитися: це книжка такого Донцова «Модерне москвофільство»...Я скажу вам: бійтеся його! Якщо ви будете продовжувати вашу політику, Донцови будуть числитися не одиницями і не десятками, а сотнями, тисячами, мільйонами» [12, с. 56].

Праця «Модерне москвофільство» була однією з перших ґрунтовних робіт, де автор намагається довести згубливість духовної залежності українських діячів від російського антисамодержавного руху. В той час Д.Донцов, мабуть чи не найперший зрозумів, що російська соціал-демократія, яка бореться проти царського самодержавства у відношенні до України нічим не відрізняється від царизму. Російські соціал-демократи не вбачали в Україні самостійної держави, вони, продовжуючи традиції російської ментальності, вважали Україну Малоросією, відводячи українській культурі місце провінційної, а в подальшому, – непотрібної. Усвідомлюючи все це, Д.Донцов свої думки висловлює у маловідомій праці «Культура примітивізму», яка була написана в 1918 році і видана у Черкасах [13, с. 39].

Новий етап наукової і громадсько-політичної діяльності Д.Донцова пов'язаний з початком Першої світової війни. У Львові була створена якісно нова самостійницька організація – Союз Визволення України (СВУ), головою обрали Д.Донцова. Платформа СВУ реалізовувала програмні ідеї діяча, сформульовані ним у «Сучасному політичному положенні нації і наших завданнях». СВУ проводила величезну роботу як серед українців Галичини, так і серед українців, які були солдатами Російської імперії. Вона набула загальноукраїнського характеру, набрала розголосу і впливів, відзначалася концептуальним обстоюванням національних інтересів українства на європейському рівні. Цьому сприяв і той факт, що СВУ переїхав до Відня, оскільки Галичину окупували російські війська. Як не дивно, але буде вірним зазначити, що в цей самий період провідні українські діячі Наддніпрянщини, лідери Товариства Українських Поступовців (ТУП) – тодішньої найбільшої і найвпливовішої української громадської організації соціал-демократичного спрямування – М.Грушевський, С.Єфремов, Є.Чекаленко та інші злякалися таких чітких ідей самостійництва з боку СВУ і відмовилися з ними співпрацювати.

Отже, необхідно констатувати, на нашу думку, один надто важливий момент, який актуальний і сьогодні, а саме – величезну світоглядну прірву між переважною більшістю української інтелігенції, яка вважала (і вважає сьогодні) себе захисником національних

інтересів української нації і націоналістів кшталту Д.Донцова. Стосовно цього можна згадати, що з початком Першої світової війни переважна більшість представників українських громадських організацій виступили зі зверненнями до російської влади у своїй відданості її державним інтересам, більше того, у провідних часописах «Рада» і «Украинская жизнь» обіцяли від імені українського народу вірно підтримати Російську імперію у війні із зовнішніми ворогами. У відповідь Росія заборонила легальну діяльність всіх українських громадських і культурних організацій, майже повністю припинила український друк. Збулися слова Д.Донцова, що найбільше гнітять того, хто найменше вимагає, проголошені ним ще до початку війни.

Проте, організація СВУ також виявилася нестійкою: далися взнаки соціал-демократичний світогляд переважної більшості її діячів і амбітність окремих претендентів на лідерство (як завжди – на одного козака три гетьмани), а крім цього традиційне надмірне уповання на покровительство сильних чужинців, у даному випадку на Австро-Угорщину. Все це бачив і не міг діяти та перебувати в такому середовищі Д.Донцов і наприкінці 1914 року він виходить із Союзу. Найважливішою причиною виходу Д.Донцова з СВУ був пресинг австрійців. Саме про це пише Михайло Сосновський, досліджуючи даний період життєдіяльності Д.Донцова: «Він пропонував політичну й пропагандивну акцію під кутом українських національних інтересів і відкидав думку про те, щоб перетворити СВУ на австро-німецьку агентуру» [18, с. 87].

Того ж року Д.Донцов переїздить до Берліна і організовує Українську Інформаційну Службу (УІС). З цього моменту починається його плідна робота на публіцистичній ниві: він два роки очолює тижневий бюлетень німецькою мовою «Korrespondenz», де висвітлюються найважливіші українські проблеми; пише і видає німецькою мовою декілька брошур – «Українська державна ідея і війна проти Росії», «Велика Польща і головна сила», «Похід Карла XII на Україну» [2, с. 37], в яких для європейського читача з'ясовувалися найголовніші геополітичні особливості України, сама ідея української нації в історичному аспекті. Варто підкреслити, що в той період мало хто з провідних українських громадсько-політичних діячів ставив ці питання так гостро і яскраво як Д.Донцов, а саме: українська нація – нація історична, яка має право на самостійний розвиток. Звичайно ж, на той час такі ідеї Д.Донцова не могли сприйматись повною мірою адекватно. Але слід відзначити, що вони знайшли свій відгук у працях деяких українських мислителів того часу: М.Міхновського, М.Сціборського та ін.

Увесь цей час Д.Донцов активно друкувався у європейській пресі, утверджуючись як публіцист-самостійник і «радикальний націоналіст» як в очах українства, так і представників Європи та Росії. Особливо велику увагу він приділяє геополітичному аспекту: Д.Донцов перший переконливо і аналітично обґрунтовано поставив питання самостійності України у загальному контексті значних трансформаційних процесів Середньої та Східної Європи, що розпочалися з початком Першої світової війни. У незалежній Україні він вбачав стабілізаційні фактори для країн Середньої Європи, запоруку захисту цього геополітичного простору від імперіалізму Росії. Дещо пізніше, всі ці ідеї були викладені ним у трьох значущих брошурах на геополітичні теми: «Історія розвитку української державної ідеї», «Міжнародне положення України і Росія», «Українська державна думка і Європа» [2, с. 38]. Разом з тим, Д.Донцов не бачив в Україні цього періоду ідейно-політичної течії, яка б могла згуртувати націю навколо головної мети – боротьби за повну самостійність.

На початку 1918 р. Д.Донцов переїздить зі Львова до Києва, де розгорталися бурхливі події української революції. Єдиним політичним середовищем, яке відповідало його переконанням та вимагало державотворчих акцій була Демократично-хліборобська партія на чолі з В.Липинським, до якої був близький і М.Міхновський. Будучи не повністю згідний з програмою діяльності УДХП Д.Донцов все ж таки вбачав у ній ту силу, яка зможе вести боротьбу, так як дві ідеї їх споріднювали: ідея елітарності державного устрою та ідея сильної влади. Для людей правої світоглядної орієнтації – це аксіома, без реалізації якої

неможливий якісний розвиток суспільства. Звідси, УДХП підтримали П.Скоропадського, як пояснював сам Д.Донцов, ця постать символізувала традицію козацької держави і середньовічної шляхти, пробуджувала дух воїнства, саме у гетьманаті вони хотіли сформувані і реалізувати українську концепцію динамічної, твердої і націоналістичної за суттю політичної сили, яка б змогла стати на чолі захисту національних інтересів та розбудови держави.

Д.Донцов активно включився в політичну публіцистику як критик соціалізму, усякого автономізму і непослідовності, невиразності позицій Центральної Ради. У численних статтях у газетах «Нова рада», «Відродження», «Селянське слово», «Новости дня» він закликає до повної самостійності України, до рішучих дій у справі створення української армії, розвінчує «демократизм» і не зрозумілі для нього «ліберальні» дії Центральної Ради. Все це не залишилося поза увагою і після приходу до влади Директорії, Д.Донцов переховується у Києві як від російських білогвардійців, так і від українських соціалістів, а В.Винниченко відкрито наголошував на необхідності його арешту. За допомогою С.Петлюри та Є.Коновальця він виїжджає спочатку до Берліна, потім до Відня, а звідти повертається до Львова.

Перебуваючи на Заході, Д.Донцов розуміє всю складність політичної ситуації в Україні, усвідомлює, що ідея націоналізму прогнала, а демагогічні лозунги соціалістів все більше приводять до загибелі нації. В таких умовах він пише свою першу монографічну працю «Підстави нашої політики» [9, с. 93-239]. В ній Д.Донцов першим зумів чітко і переконливо довести закономірність еволюції російського імперства від монархізму до комунізму; для нього більшовизм – це продовження амбіцій великодержавного шовінізму російського царату. Він стверджує, що більшовизм – це чисто російське явище, і пише: «...большевизм, як вже показує його назва, це з'явище російське і, в першій лінії, російське» [9, с. 95]. Автор наголошує на глобальному конфлікті, що ґрунтується на психології, історії, та свідомості між двома полярними світами: «Це великий конфлікт двох цивілізацій, двох політичних, соціальних і культурно-релігійних ідеалів, конфлікт Європа – Росія» [9, с. 94-95]. А звідси Україна має визначитися: або увійти (повернутися) до європейського духовно-правового простору, або залишитися провінцією євразійської імперії. Виходячи з цього Д.Донцов вважає, що для України краще бути ближчою до Європи і відмежуватися від Росії. З даних тверджень можна зробити висновок, що ті проблеми які він піднімав ще на початку ХХ століття мають свій зміст і актуальність для наших днів.

Крім цього, Д.Донцов подає аналітичний огляд української політичної традиції останніх десятиліть ХІХ століття, коли, власне, й почалося національне відродження. Він справедливо, на наш погляд, відгукується про «драгоманівщину», ліберальний лжегуманізм, соціалістичну утопічність говорячи, що саме вони вбивають у нації силу і волю до боротьби за незалежність. Саме в цих факторах мислитель вбачає причину поразки українства в революційних подіях 1917 – 20-х роках. Він наголошує на трьох головних моментах, що призвели до цієї поразки: 1) федералізм – тобто українські діячі ніяк не змогли піднятися до ідеї самостійності; 2) пацифізм – фатальна і фанатична переконаність, що незалежність України прийде сама, без боротьби, так як це є об'єктивний процес; 3) інтернаціональний соціалізм, який просто переконував нехтувати національне, ідею нації – як такі, що відіміруть у майбутньому.

Таким чином, праця «Підстави нашої політики» засвідчила народження ідеї нового руху в Україні: консервативного (традиціоналістського) і націоналістичного. Її автор показав, що нація, яка хоче завоювати свободу, не може жити лише чужими ідеями і теоріями навіть якщо вони прогресивні, не може мати рабську свідомість, повинна йти до героїчного, навіть до самопожертви. А звідси необхідність формування нової генерації борців стає актуальною і вельми важливою.

В цей же період Д.Донцов, бачачи суперечки і не правильні (на його погляд) дії і програмні засади різних партій українського спрямування назавжди відмовляється від партійної діяльності, так як не вбачає серед українських партій того періоду, ту яка б

відповідала його переконанням. Він зосереджується на ідейно-виховній пропаганді, яка спрямована на формування нової самосвідомості нації. Для нього зберегти особисту незалежність і чистоту ідеї та міркувань було найперше, а належати до якоїсь партії чи організації вимагало б якихось поступок, обмежень, нерішучості у викладанні своїх поглядів. Звідси деякі його непримиримі противники, і навіть з середовища самої ОУН, звинувачували Д.Донцова в тому, що він не підтримав ОУН, відступився, не був справжнім націоналістом. У цьому, на нашу думку, можна простежити дві тенденції у внутрішньополітичному житті країни: по-перше, наближення ідеології націоналізму до ліберально-демократичних засад, яку деякий час підтримувала ОУН; по-друге, елементарне нерозуміння сутності поглядів самого Д.Донцова і його націоналістичної ідеї. Д.Донцов створив ідейно-духовну основу націоналізму, а звідси бути членом якоїсь націоналістичної партії чи організації у нього не було потреби, як вірно зауважує О.Баган [2, с. 50].

У період своєї роботи редактором «Літературно-Наукового Вістника» політичний мислитель величезну увагу приділяє молодому поколінню, вбачаючи в ньому силу, яка не заангажована старими програмами та ідеями, а звідси готова сприймати вчення націоналізму і вести боротьбу за самостійність української держави. В.Янів в «Енциклопедії Українознавства» напише: «Його ідеологія мала великий вплив на молодь, а його тези стали у великій мірі основою революційно-підпільної діяльності ОУН аж до післявоєнних років. Його ідеологія зустрілася з критикою демократичних і католицьких кіл; зокрема його етика, що випливала з волонтаристичного та пантеїстичного монізму й виправдовувала всі вчинки, які б скріплювали силу нації, була оспорювана християнськими публіцистами й соціологами. В загальному Донцов, більше, ніж будь-хто з сучасників, став постаттю рівночасно звеличуваною й засуджуваною» [12, с. 60].

Висновки. До середини 20-х років ХХ століття формування світогляду Д.Донцова, як представника яскравого і силового націоналізму завершилося. Якщо в період еволюції його поглядів подекуди проявлялися тенденції невпевненості і коливань при переході від соціал-демократизму до націоналізму, то в 20-х – 30-х роках він уже остаточно сформувався як людина з чіткими переконаннями. Про це свідчить його найбільш фундаментальніша робота «Націоналізм», де він доводить необхідність побудови незалежної, самостійної, соборної України. Також у роботі ідейно й практично обґрунтовується ідеологія «чинного націоналізму».

Сьогодні громадсько-політична і наукова діяльність Д.Донцова постає як окреме унікальне явище соціального і політичного характеру. Його щира віра і практична робота у розбудові незалежності й соборності української державності переконлива і незворотня для розуміння та усвідомлення сучасним поколінням. Д.Донцова можна критикувати і не завжди з ним погоджуватися, але його не можна відкинути з історії української національно-визвольної боротьби. Впевненість у своєму баченні визначальної ролі України у геополітичному протистоянні Європи і Росії Д.Донцовим у минулому дуже нагадує сьогодні, а його клич «Геть від Росії» актуальний для «пробудження» української нації саме зараз, коли відбуваються епохальні події історії творення українського суспільства в єдину українську політичну націю.

Література

1. Антонович М. Історичне минуле та традиція в творчості Д.Донцова / Марко Антонович // Самостійна Україна. – 1973. – № 11-12. – С. 33-37.
2. Баган О. Поміж містикою і політикою: Дмитро Донцов на тлі української політичної історії I-ї половини ХХ ст. / Олег Баган // Донцов Д. Твори. Т. I. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 23-63.
3. Гайвас Я. Дмитро Донцов – ланка в українському визвольному процесі / Ярослав Гайвас // Самостійна Україна. – 1974. – № 1-2. – С. 16-25.
4. Горелов М.Є. Предвісники незалежної України: Історичні розвідки / М.Є. Горелов. – К.: Рада, 1996. – 157 с.
5. Дашкевич Я. Україна вчора і нині / Ярослав Дашкевич. – К: АН України Інститут Української археографії, 1993. – 191 с.

6. Донцов Д. Єдине, що є на потребу / Дмитро Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1930. – Кн. I. – С. 74-85.
7. Донцов Д. Невільники доктрини: ставлення народу України до більшовизму / Дмитро Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1928. – Кн. 97. – С. 69-87.
8. Донцов Д. Боротьба за молодь / Дмитро Донцов // Літературно-Науковий Вістник. – 1931. – Кн. 105-107. – С. 717-723.
9. Донцов Д. Підстави нашої політики / Дмитро Донцов // Донцов Д. Твори. Т.І. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів.: Кальварія, 2001. – С. 91-239.
10. Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання / Дмитро Донцов // Донцов Д. Твори. Т.І. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів.: Кальварія, 2001. – С. 69-90.
11. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
12. Квіт С. Д.Донцов: Ідеологічний портрет / Сергій Квіт // Визвольний шлях. – 2004. – № 2. – С. 51-63.
13. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова / Сергій Квіт // Слово і час. – 1993. – № 3. – С. 32-46.
14. Кухта Б. Пролемі формування політичної еліти у творчості Дмитра Донцова / Борис Кухта // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, Житомир: Світ, 1994. – С. 133-139.
15. Ленкавський С. Філософські підстави «Націоналізму» Донцова / Степан Ленкавський // Ленковський С. Український націоналізм. Твори. Т.І. За ред. О. Сича. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 504-509.
16. Мартинець В. Д.Донцов і організований український націоналізм / Володимир Мартинець // Самостійна Україна. – 1949. – № 6. – С. 16-19.
17. Почапський А. Українська національна ідея у творчості Д.Донцова / Андрій Почапський // Вісник АН України. – 1992. – № 11. – С. 47-53.
18. Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет: з історії розвитку ідеології українського націоналізму / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк, Торонто: Наукове тов-во ім. Шевченка, 1974. – 479 с.
19. Шафраньош О. Поняття нації та націоналізму за Д.Донцовим / Олексій Шафраньош // Наук. вісник Ужгород. ун-ту. Сер.: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2006. – Вип. 3. – С. 27-33.

John Perzhun

From social democracy to nationalism: evolution of views Dmitry Dontsov

In the article the socio-political and scientific activities Dmitry Doncov as the ideologist of Ukrainian nationalism, literary critic, essayist and journalist. He was a complex, ambiguous way that caused the evolution of his views of social democracy in the ideas of nationalism offered a qualitatively new concept of "current of nationalism."

Keywords: social democracy, nationalism, national idea, national interests, historical nation, radicalism, political traditionalism, conservatism, pacifism, federalism, liberalism.

Иван Пержун

От социал-демократии до национализма: эволюция взглядов Дмитрия Донцова

В статье рассматривается социально-политическая и научная деятельность Дмитрия Донцова, как идеолога украинского национализма, литературного критика, эссеиста и публициста. Подчёркнуто, что он прошел сложный, неоднозначный путь, повлекший эволюцию его взглядов от социал-демократии к идеям национализма, предложил качественно новую концепцию «интегрального национализма».

Ключевые слова: социал-демократия, национализм, национальная идея, национальные интересы, историческая нация, радикализм, политический традиционализм, консерватизм, пацифизм, федерализм, либерализм.

Надійшла до редакції 10.02.2014 р.